

**[0797] IN ÛNBEKEND ALDFRYSK GLOSSARIUM FAN S.A.
GABBEMA**

Oebele Vries

Zusammenfassung

*Besprochen und herausgegeben wird eine bislang unbekannte, auf 68 Wörter und Wortgruppen beschränkte Altfriesisch-niederländische Wörterliste des 17. Jahrhunderts. Die Handschrift wird identifiziert als die des Historiographen der Staaten von Friesland Simon Abbes Gabbema (1628-1688), der zweifelsohne selbst auch der Verfasser des Glossars war. Als solcher hat er, so stellt sich heraus, aus nur einer Quelle geschöpft, und zwar dem Rechtsbuch *Jurisprudentia Frisica*, Bestandteil der sich derzeit im Besitz des gleichen Gabbema befindenden *Codex Roorda*. Die Qualität der Interpretamente kann als recht gut bezeichnet werden. Im übrigen ist der Stellenwert des Glossars gering.*

Ynlieding

Drs. R. Alma (Ryksargyf Drinte) makke my attint op in yn in hânskrikt stutsen los blêd mei in oant no ta ûnbekende Aldfryske wurdlist. De troch him bedoelde stripe papier (33 cm lang en skraachwurk 11 cm breed) is te finen yn in út it begjin fan de santjinde ieu datearjend manuskript mei as titel *Geschlachten van den Adel van Frieslandt* (Tresoar, Ljouwert, Handschriften-collectie van het Fries Genootschap, nr. 975). It blêd leit – tafallich, sil men wol oannimme meie – op it plak dêr't de famylje Thiaerda behannele wurdt.

Op 'e rectoside fan it losse blêd blike ûnder inoar 68 Aldfryske wurden of wurdgroepen notearre te wêzen, hyltiten mei in oersetting yn it Nederlânsk (ien kear boppedat yn it Latyn: *zeede. mos*). Trije kear folget op 'e Nederlânske oersetting noch in fariante foarm fan it Aldfryske wurd. Fierders fine wy op fersprate plakken tusken de opjûne wurden trije koarte Aldfryske sintsjes sûnder oersetting. Dêrnjonken wurde by it trefwurd *thoren* ek noch ris twa sintsjes sûnder oersetting as foarbyld opjûn. By ien fan lêstneamde sintsjes fine wy boppedat noch in soarte fan boarneferwizing, te witten *in jure Eccles. fris. tit. de successione ab intest.* (of sûnder ôfkoartingen: *in jure Ecclesiastico frisico titulus de successione ab intestato*). De versoside

is, ôfsjoen fan ien koart Aldfrysk sintsje – lyksa sûnder oersetting – ûnbeskreaun. Alle wurden en sintsjes stiet in fyn streekje troch, útsein it sintsje op ‘e versoside. De betsjutting dêrfan kinne wy inkeld mar nei riede. In beskate oardering yn de list falt op it earste each net te ûntdekken. De sintsjes komme dúdlik út de sfear fan it rjocht.

Fansels soenen wy graach witte wolle wa’t dizze optekening fan Aldfryske wurden mei opjefte fan betsjutting, oanfolle mei inkelde net-oersette sintsjes, makke hat. Noch moaier soe it wêze as wy ek neigean koenen wêr’t de wurden en sintsjes weikomme. Yn alle gefallen kin wat sein wurde fan de kwaliteit en wearde fan dizze Aldfryske wurdlist, dy’t jin tinken docht oan in oar Aldfrysk glossarium, dat al langer bekend is: dat fan de Omme-lanner ealman Johan Rengers fan Ten Post (1542-1626).¹

Skriuwerskip en boarne

De kwestje fan it skriuwerskip is frij maklik op te lossen. De hiele oanteke-ning is fan in santjinde-ieuske hân, dy’t ûnmiskenber taheart oan Simon Ab-bes Gabbema (1628-1688), skiedskriuwer fan de Steaten fan Fryslân, freon en stimulator fan Gysbert Japicx.² Gabbema wie ek ynteressearre yn it Aldfrysk. Dêrfan tsjûget om te begjinnen syn útjefte fan de boetetaksen fan Ljouwerteradiel út de hânskriften Unia en Jus yn de troch him besoarge twadde printinge fan Gysbert Japicx syn *Friesche Rymlerije*. Fierders is it let-Aldfryske rymstik *Thet Freske Riim* inkeld yn in troch him skreaun hân-skrift bewarre bleaun³ en steane yn twa troch him oanleine kopyboeken ek gâns Aldfryske oarkonden.⁴ Boppedat hat er eigner west fan it Aldfryske rjochtshânskrift dat wy tsjintwurdich ûnder de namme Codex Roorda ken-ne.⁵ It is dus hielendal net sa frjemd dat krekt Gabbema in tal Aldfryske wurden mei har betsjutting en in pear Aldfryske sintsjes opskreaun hat.

Kinne wy ek Gabbema syn boarne of boarnen oanwize? De ferwizing nei it *Jus Ecclesiasticum Frisicum* (letterlik: ‘Frysk Tsjerkerjocht’) soe ús dêrby op it goede spoar sette moatte. Mar wat kin dêr krekt mei bedoeld wêze? It begryp *Jus ecclesiasticum* wie in yn Gabbema syn tiid gongber synonym fan

1. Gerbenzon 1961.

2. Oer him: Eekhoff 1868; Breuker 1989, II, 247-251.

3. Campbell 1952, 1.

4. Gerbenzon 1972-1973.

5. Sjoch foar de eigendomsskiednis fan dat hânskrift: Gerbenzon 1989, 27-29.

de oantsjutting *Jus canonicum* oftewol kanonyk rjocht.⁶ In spesifyk Frysk kanonyk rjocht hat lykwols nea bestien. Mear perspektyf liket it neamen fan de *titulus de successione ab intestato* te bieden. Der is nammentlik ien Aldfryske boarne dy't in oardering yn titels hat: de *Jurisprudentia Frisica*, in mânsk rjochtsboek út de lette fyftjinde ieu (mei in macht oan Latynske glossen),⁷ dy't opnommen is yn de hjirboppe al neamde Codex Roorda. Boppedat stiet de titel dy't wy sykje, dêr yn (titel 57). Allinnich fine wy yn de tekst fan dy titel no krekt nét it sintsje dêr't dizze ferwizing by stiet. Wy komme ek sa dus net fierder.

Om't Gabbema sels eigner wie fan Codex Roorda, soe it fansels dochs net sa frjemd wêze as er de trefwurden fan syn glossarium krekt út dat rjochtshânskrift helle hie. Dêrom ha ik mei help fan it wurdboekapparaat op it Frysk Ynstitút earst mar ris neisjoen oft inkelde net sa gongbere wurden yn it glossarium, lykas *hauken*, of wurdgroepen, lykas *tiuftegeda raef gued*, út Codex Roorda komme kinne. Dat blik yndied it gefal te wêzen. By fierder sykjen, dêr't gebrûk by makke wurde koe fan it digitalisearre bestân fan de *Jurisprudentia Frisica* (sjoch noat 7), waard al gau dúdlik dat alle wurden, wurdgroepen en sintsjes garre binne (of wêze kinne) út Codex Roorda, om krefter te wêzen: út de *Jurisprudentia Frisica*. It sintsje dat neffens Gabbema yn titel 57 stean moatte soe, blykt yn titel 58 socht wurde te moatten. Doe't dat fêststie, bin ik neigien oft de folchoarder fan de opjûne wurden, wurdgroepen en sintsjes dy fan it hânskrift wêze kinne soe. Ek dat blik sa te wêzen, dat sadwaande koe ek fan de wurden dy't mear as ienris yn de *Jurisprudentia Frisica* foarkomme, it krekte fynplak mei frijwol 100% wis-sichheid fêststeld wurde. Ek it losse sintsje op 'e versoside koe yn de *Jurisprudentia Frisica* te plak brocht wurde.

Wy kinne no dus fêststelle dat Gabbema mei *Jus Ecclesiasticum Frisicum* neat oars bedoelde as de tekst dy't wy no kenne as de *Jurisprudentia Frisica*. Dat er in oare oantsjutting brûkte as de no gongbere, is oars hiel begryplik, want de namme 'Jurisprudentia Frisica' is yntrodusearre troch Het-

6. Ik waard dêr op wiisd troch Bram Jagersma (Universiteit Leiden). Ferl. HRG s.v. *Kanonisches Recht* en MNW s.v. *Kerkenrecht*.

7. Op breklike wize útjûn troch Hettema (1834-1835) ûnder de titel *Jurisprudentia Frisica, of Friesche regtkennis* (sûnder de Latynske glossen, mar mei Nederlânske oersetting). Yn 1981 hat P. Gerbenzon in troch himsels en M. Oosterhout mei de hân korrijearre eksimplaar fan Hettema syn tekstedysje as wurktekst yn 25 eksimplaren ferman-nichfâldigje litten. Dizze korrijearre tekst is troch de yn foargeande noat al neamde Bram Jagersma, dy't in útjefte fan Codex Roorda taret – mei de rest fan dy kodeks – in digitalisearre bestân fan makke.

tema, de útjouwer fan de tekst, en datearret dus pas út de njoggentjinde ieu.⁸ No hat Gerbenzon fêststeld dat de (ûnbekende) auteurs fan dat rjochtsboek de bedoeling hân ha om út âld Frysk rjocht, kanonyk rjocht en – mar wol minder – Romeinsk rjocht in modernisearre en yn systematisearre foarm brocht Frysk rjocht te skeppen.⁹ Hoewol't it kanonyk rjocht yn dizze tekst dus net swak byspilet, kin men dochs net sizze dat Gabbema syn omskriuwing better of sels likegoed is as Hettema sines.

Men kin jin no fansels noch ôffreegje oft Gabbema faaks ek net eigner west hat fan it hânskrift *Geschlachten van den Aadel van Frieslandt*. Yn Eekhoff syn beskriuwing fan Gabbema syn skriftlike neilittenskip mei dan wol neat te finen wêze dat mei dizze titel oantsjut wurdt, mar dêr is wòl sprake fan “Genealogische Aanteekeningen omtrent de geslachten Camminga, Eysinga, Hermana enz.”¹⁰ Hoewol't yn it boppeneamde hânskrift folle mear famyljes behannele wurde, kin it dochs net misse of it giet om ien en itselde manuskript. Dan wurdt fansels ek begryplik hoe't Gabbema syn Aldfryske wurdlist dêr yn fersille reitsje koe.

Kommintaar by de wurdlist

Yn bylage A wurdt de tekst fan it glossarium útjûn mei ferwizing nei de fynplakken yn de Jurisprudentia Frisica. Yn de linkerkolom stiet myn transkripsje fan Gabbema syn optekeningen, folge troch de opjefte fan it fynplak (oanjûn mei it sifer fan de titel en dat fan it artikel fan dy titel). Binne dy sifers fet ôfprinte, dan hâldt dat yn dat it oanbelangjende wurd (of wurdgroep of sintsje) inkeld op dat iene plak yn de Jurisprudentia Frisica foarkomt. De rjochterkolom lit sjen yn hokker foarm de troch Gabbema opjûne wurden, wurdgroepen en sintsjes yn it hânskrift sels foarkomme (ôfskreaun neffens de diplomatyske metoade, wat betsjut dat de oplossing fan de ôfkoartingen hyltiten kursivearre is).¹¹ Yn dizze kolom binne twa kear twa op inoar folgjende wurden ûnderstreke. Dêr wurdt mei oanjûn dat yn dy gefallen de oanbelangjende wurden of wurdgroepen, hoewol't se wol yn itselde artikel fan deselde titel foarkomme, by Gabbema net yn de folchoarder fan it hânskrift steane, mar krekt oarsom.

8. Brouwer 1941, 30.

9. Ferl. Gerbenzon 1956, 390-394.

10. Eekhoff 1868, 322.

11. Gabbema syn list is lyksa diplomatysk útjûn, mar dêr stiet mar in lyts tal ôfkoartingen yn.

Sa't men sjocht, komme de troch Gabbema optekene wurden, wurdgroepen en sintsjes op 'e rectoside net rûnom út de Jurisprudencia Frisica (yn totaal 87 titels) wei, mar foar mear as twatredde part út de titels 21 o/m 26, en fierders út de titels 49, 58-60, 62, 70-72, 77 en 80-82. It iene sintsje op 'e versoside komt út titel 2.¹²

No't wy witte wêr't Gabbema syn wurdmateriaal weihelle hat, is it mooglik om wat méár oer de kwaliteit fan it glossarium te sizzen as oft oars it gefal west hie. Wat de transkripsje oanbelanget, kinne wy fêststelle dat mear as 70% fan de losse wurden en wurdgroepen letterlik oernommen is. By de ôfwikende foarmen giet it ôf om by ôfskriuwers fan dy tiid folslein gewoane normalisaasjes,¹³ lykas *hokkera* foar *hockera*, *zyner* foar *syner* en sels *mislaffwa* foar *mislawa*, òf om rûge transkripsjes, lykas *edum* foar *eden*, *barnsa* foar *birnse* en *dugh* foar *dulgh*. Echt ferkeard moat wol wêze *een jechte*, dêr't, sa't it liket, *to jenst* bedoeld is. De bedoeling fan de fariante foarmen is net dúdlik. Twa kear liket it by de twadde foarm om in ferbettere skriuwweise te gean, mar dêr stiet wer foaroer dat ien kear de earste foarm, en dus net de twadde, mei dy fan it hânskrift oerienkomt.

De opjûne wurdetsjuttingen binne hast allegearre goed. Lytse ferbetteringen binne mooglik by inkelde tiidwurdfoarmen: *zullen* moat 'zouden' wêze, *toestaan* 'toegestaan', *sien* 'gezien' en *behoeft* moat noch oanfolle wurde mei 'hem'. Fierders is Aldfrysk *agens* net *houdense*, mar 'hebben ze' (al past *houdense* dochs wol yn de kontekst) en betsjut *nintera* net *nijemand*, mar 'geen van beiden'. It wurd *nener* blykt twa kear opnommen te wêzen (de iene kear oerset mei *geender* en de oare kear mei *gener*). De kar fan de trefwurden is soms frijwat nuver, om't Gabbema – oars as yn it glossarium fan Johan Rengers fan Ten Post it gefal is – njonken lestige ek hiel ienfâldige wurden en wurdgroepen opnimt, lykas *syoen*, *tzettel* en *ont hya*. It liket dêrom hast wol as hat er dizze wurdlist foar ien makke dy't gjin Frysk koe.

Fan de koarte sintsjes kin net safolle sein wurde, om't dy net oerset binne. Wol moat der op wiisd wurde dat ien fan dy sintsjes nei twa of trije wurden (it tredde wurd is taalneutraal) fan it Aldfrysk op it Nederlânsk oergiet: *Graet onriucht moet men met magt keren*.

12. De Latynske nammen fan dy titels wurde, yn Hetteema syn transkripsje, opjûn yn bylage B.

13. Ferl. Gerbenzon 1972-1973, 32.

Konklúzje

Wy kinne fêststelle dat de ûnbekende Aldfryske wurdlist fan de hân fan S.A. Gabbema is, dy't him grif ek sels opsteld hat, en dat alles wat yn de list stiet, ôfkomstich is út de *Jurisprudentia Frisica*. Sawol wat de transkripsje as wat de opjefte fan de wurdketsjuttingen oanbelanget makket it glossarium, dat fansels mar lyts is, gjin minne yndruk. De transkripsje kin – ôfsjoen fan ien ferkeard lêzen wurdgroep – fierhinne betrouber neamd wurde, en ek de opjefte fan de wurdketsjuttingen falt net al te folle oan te kritisearjen. Dochs is de wearde fan dit glossarium net bare grut. Winliken bestiet dy út mar twa dingen: dat wy no beskikke oer in bewiis te mear fan Gabbema syn preök-kupaasje mei it Aldfrysk en dat wy sjen kinne dat er ridlik goed by steat west ha moat om Aldfryske teksten te ynterpretearjen.

Rijksuniversiteit Groningen
Frysk Ynstitút

BIBLIOGRAFY

- Breuker 1989: Ph.H. Breuker, *It wurk fan Gysbert Japix* (2 dln.). Ljouwert.
Brouwer 1941: J. Brouwer, *Thet Autentica Riocht, met inleiding, glossen, commentaar en woordenlijst*. Assen.
Campbell 1952: A. Campbell, *Thet Freske Riim Tractatus Alvini*. The Hague.
Eekhoff 1868: W. Eekhoff, 'Geschied- en letterkundige nalatenschap van Simon Abbes Gabbema, Historieschrijver van Friesland', *De Vrije Fries* 11, 273-342.

- Gerbenzon 1956: P. Gerbenzon, *Excerpta legum. Onderzoekingen betreffende enkele Friese rechtsboeken uit de vijftiende eeuw*. Groningen-Djakarta.
- Gerbenzon 1961: P. Gerbenzon, 'In Aldfrysk glossarium fan Johan Rengers fan Ten Post', *Us Wurk* 10, 39-43.
- Gerbenzon 1972-1973: P. Gerbenzon, 'De Klearkampster stikken yn it twadde Copiarium fan Gabbema', *Us Wurk* 21-22, 31-36.
- Gerbenzon 1989: P. Gerbenzon, 'Aantekeningen over de *Jurisprudentia Frisica*. Een laat-vijftiende-eeuwse Westerlauwers-Friese bewerking van de *Excerpta legum*', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 57, 21-67, 339-374.
- Hettema 1834-1835: M. Hettema, *Jurisprudentia Frisica, of Friesche regtkennis. Een handschrift uit de vijftiende eeuw* (3 dln.). Leeuwarden.
- HRG: A. Erler en E. Kaufmann (red.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (5 dln.). Berlin 1964-1998.
- MNW: *Middelnederlandsch Woordenboek* (11 dln.). 's-Gravenhage 1885-1952.

BYLAGE A

(recto)		
Scolden. zúllen.	21.13	scolden
Hokkera. welke.	21.14	hockera
Stoer. ooverleed	21.15	stoer
Wra. ooverman.	21.18	wra
wammagtig. kragteloos.	21.23	wanmachtich
nintera. nijemand.	21.25	nintera
forra. ¹⁴ veerder.	21.25	fora
To stinzen. toestaan.	21.26	to stinzen
Tyuesterlyk donkerlyk.	21.26	tyuesterlick
nener. geender	21.27	nener
Bydreyn. bedrogen.	21.34	bydreyn

14. De twadde *r* is boppe byskreaun.

Neydam. nadat.	21.34	neydam
hauden. houden	22.1	hauden
Swerna edum. gezwooren eeden	22.3	swerna eden
Sillichheed. zaaligheyd.	22.4	sillicheed
Slyuchta. slechte.	22.6	slyuchta
Syoen. sien.	22.7	syoen
Agens. houdense.	22.16	agens
Crefften. kragten.	22.19	crefften
Jelderien. ouderen. jelderen.	22.19	jelderen
hyoet. zy het.	22.19	hyoet
Een jechte. een bekentenisse.	Bedoeld sil wêze: to jenst (22.19)	
Laugia. erven. ¹⁵ lawigya	22.19	<u>lawigya</u>
Syd: zeede. mos.	22.19	<u>syd</u>
Dyoncker. duyster.	22.20	dyoncker
Guede forwerda brekkes ¹⁶ alla	22.21	guede forwirda brecket
stryd.		alle stryd
Dat aegh neen stal, deerma deth		Dat aegh neen stal deer-
tojenst da onthetinge.	22.22	ma deth to jenst da ont-
		hetinge
Wrbek. te rugge.	23.4 of 23.7	wrbeck
Loweth: beloofth.	23.8	loweth
Lowing. belofte.	23.9	lowinge
Wtstoweth eed. gestaafden eed.	23.10	wtstoweth eed
Nener. gener.	24.3	nener
Aeschya: eysche.	24.8	aeschya
Dam: dien.	24.9	dam
Dyn: den.	24.9	dyn
Bytichma: beschuldige.	24.21	bytichma
Manegra: veeler.	25.1	manegra
Schood. zoude.	25.8	schode
Eefter-dam. na dat.	25.8	eeffterdam
Pyngje. straffen.	25.18	pyngje
Orkenen: getuygen.	25.23	orkenen
Ont hya: tot zy.	26.1	<u>ont hya</u>
Een mond: een voormonder.	26.1	<u>een mond</u>
Tzettel: keetel.	26.5	tzettel
Wreergia: verslimmen.	26.8	wreergia

15. Hjrnei trochhelle w.

16. Ferbettere út *brekeket*.

Ongerige: onjerige. g. loco j.	26.9	ongerighe
Aldulck: aldusdaanig.	26.15	aldulck
Noeglyk: bequaam.	26.15	noeglyck
Bostigie: trouwen. Boestigia	26.17	bostigie
Tziesa: kiezen.	26.20	tziesa
Meckada: gemaakte.	26.27	meckada
Deept: doopt.	49.3; 49.7	deept
Dugh: wonde.	58.1	dulgh
Thoren: behoeft. e.g. men thoren naet jelda.	58.16	men thoren naet jelda
item. dyn thoerma ney da riucht naet jelda. in jure Eccles. fris. tit. de successione ab intest.	58.19	dyn thoerma ney da <i>riucht</i> naet jelda
Lyachtis deys. by ligten daagen.	59.1	lyachtis deys
Tiuftegeda raef gued: gestoolen roof goed.	59.4	tiuftegeda raefgued
Graet onriucht moet <i>men</i> met magt keren.	59.8	graet onriucht moetma mey macht kera
Klokka klin: klok klippen.	59.18	clocka klin
Wepena ropta: waapen roep.	59.18	wepena ropta
Yenstal: teegenstand.	60.3	yenstal
Wrraed: verraad.	62.1	wrraed
Mislaffwa: ketterye.	62.6	mislawa
Haersemheede: gehoorzaamheyd.	70.3	haersemheede
Wrsta: overste	71.2; 71.3	wrsta
Schelza: zal ze.	71.7	schelza
Hauken: haavikken.	72.4	hauken
Monnenghen: vermaaninghen.	72.10	monengem
Pronda: praebonda.	77.1	pronda
Toelta: twaalfde.	80.2	toelta
Wirkel-dey: werkendag.	81.15	wirkeldey
Barnsa: houwlykx goed.	82.1; 82.2 etc.	birnse
(verso)		
Nymmen mey riuchter wesza in zyner ayner seek.	2.20	Nymmen mey riuchter wessa jn syner ayner seeck

BYLAGE B

Oersjoch fan de titels út Jurisprudentia Frisica dêr't yn bylage A nei ferwiisd wurdt.

Titel 21: De arbitriis.

Titel 22: De pactis.

Titel 23: De voto et voti redemptione.

Titel 24: De jure jurando.

Titel 25: De procuratoribus

Titel 26: De tutoribus et curatoribus.

Titel 49: De consanguinitate.

Titel 58: De homicidio.

Titel 59: De restitutione spoliatorum.

Titel 60: De furtis.

Titel 62: De poenis.

Titel 70: De transeuntibus ad religionem.

Titel 71: De statu religiosorum et monachorum.

Titel 72: De presbiteris et clericis.

Titel 77: De praebendis et ecclesiasticis beneficiis.

Titel 80: De sortilegiis.

Titel 81: De sententia excommunicationis.

Titel 82: De jure dotium.

Titel 2: De iudicibus et officio iudicis.